

УДК 159.9.072

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

Кельнер С.С., аспірант кафедри практичної психології
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
практичний психолог
Криворізька загальноосвітня школа I–III ступенів № 126

У статті на підґрунті теоретичного аналізу проблеми виокремлюються загальні підходи щодо висвітлення феномена цілісності особистості, представлено особливості наукових розробок сучасних науковців. Акцентовано увагу, власне, на передумовах і необхідності формування цілісності особистості сучасних школярів юнацького віку.

Ключові слова: *концепт «цілісність особистості», розвиток особистості, цілісність, юнацький вік.*

В статье на основе теоретического анализа проблемы выделяются общие подходы к изучению феномена целостности личности, представлены особенности научных разработок современных ученых. Акцент сделан, собственно, на условиях и необходимости формирования целостности личности современных учащихся юношеского возраста.

Ключевые слова: *концепт «целостность личности», развитие личности, целостность, юношеский возраст.*

Kelner S.S. PSYCHOLOGICAL PRECONDITIONS FORMING THE INTEGRITY OF SENIOR PERSONALITY

In the article, on the basis of theoretical analysis of the problem, the general approaches are approached to observe the phenomenon of the integrity of the individual, and the peculiarities of scientific developments of modern scholars are presented. The emphasis is on the prerequisites and the necessity of forming the integrity of the personality of modern schoolchildren of adolescence.

Key words: *adolescence, concept «integrity of the person», development of personality, integrity.*

Постановка проблеми. Становлення та розвиток цілісної особистості, її само-реалізація й самоствердження, якомога ширше розгортання її сутнісних сил є актуальною проблемою сучасної української психологічної науки. Адже саме цілісна особистість може стати суттєвим чинником оновлення українського соціуму, а від того, яким ідеалам і цінностям вона надасть перевагу, як саме трансформується її світогляд та ідентичність, багато в чому буде залежати духовне буття українського суспільства загалом.

Сучасне покоління живе в епоху піднесення ролі особистості як творця соціального світу та творця самої себе. Прагнення людини бути активною, всебічно розвинутою, готовою витратити власні сили для виконання життєвих завдань і досягнення успіху стрімко зростає. А це висуває проблему забезпечення виховання в індивідів високих особистісних якостей, що допоможуть адаптуватися до суспільства взагалі.

Потреба у створенні цілісного образу особистості спричинюється тим, що на його основі можуть бути вироблені обґрунтовані критерії гуманістичного ставлення до особистості й розроблені ефективні умови

соціального світу; такий образ виступає як специфічний орієнтир у формулюванні загальних принципів та установок діяльності в сучасному суспільстві, що забезпечують розвиток людини й суспільства.

Власне, тому завдання формування цілісності особистості, яка перебуває на етапі оформлення, упродовж юнацького віку, перебуває у фокусі уваги. Важливою характеристикою юнацького віку є становлення самосвідомості та відносно стійкого образу «Я», тобто цілісного уявлення про самого себе. Базуючись на дослідженнях сучасних вітчизняних науковців, встановлено, що майбутні випускники шкіл мають володіти гармонійною, цілісною, позитивною Я-концепцією, сукупністю індивідуальних, особистісних, власне суб'єктивних якостей, які спрямовані на пізнання себе та власної діяльності.

Під час навчання змінюються не тільки завдання, але й сама особистість старшокласника: набуваються та вдосконалюються риси характеру, структурні компоненти, трансформуються цілі. Досліджуючи розвиток особистості, можна прослідкувати тенденцію її трансформації та розробити відповідні рекомендації, що сприятимуть формуванню цілісності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історично цілісність є однією з важливих характеристик людського буття, й тенденція осмислення особистості як цілісного індивідуума завжди (явним або прихованим чином) була присутня в розмірковуваннях різних мислителів. Ідея Сократа про тождність добра й істини, що містить у собі концепцію цілісної людини, пройшла через вікову традицію й відобразилася в багатьох філософських школах. Людина наближалася до знаходження цілісності свого буття через подолання антиномічних характеристик: у прадавній атомістиці й у Г. Лейбніца – через побудову цілісної й гармонічної картини світу, в Аристотеля – через логічний аналіз співвідношення частини й цілого, у християнстві – через символ і віру, у Р. Декарта – за допомогою ідеї самосвідомості, в І. Канта – через поняття мети, у Г. Гегеля – за допомогою ідеї духовного саморозвитку, у Л. Фейєрбаха – через спілкування з іншими, у С. К'єркеґора – через вільний вибір своєї екзистенції [9].

У працях сучасних західних дослідників – представників шкіл гуманітарно-антропологічного напрямку – утримуються окремі судження, ідеї й концепції, що належать до осмислення людського буття з погляду його тотальності, цілісності, прагнення до універсального самовизначення. Це концепції персоналізму (Е. Мунье, Ж. Лакруа), філософії життя (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Берґсон), екзистенціалізму (М. Гайдеґгер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр), філософської антропології (А. Гелен, Г. Плеснер), феноменології (Е. Гуссерль), психоаналізу (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг). У рамках цих напрямків запропоновані різні моделі, критерії й способи інтеграції та самоідентифікації людини, однак спеціального рефлексивного аналізу поняття «цілісність» у працях цих авторів не знайшло.

Висування проблеми людини як цілісної відкритої системи в центр уваги вітчизняних науковців наприкінці 80-х років ознаменувало певний етап осмислення методологічних основ комплексного дослідження людини. У працях К. Абульханової-Славської, В. Баруліна, Б. Григор'яна, П. Гуревича, Б. Маркова, В. Ст'юпіна, І. Фролова відображені багаторічні дослідження в галузі розуміння людини як соціальної істоти, пов'язаної із суспільством через систему соціальних відносин і форм діяльності, котра формується під впливом соціальних умов, що постійно змінюються. На початку 90-х років з'явилися роботи П. Гуревича й інших дослідників, у яких ставилося завдання розробити інтегративний підхід до людини.

Серед учених, які внесли певний вклад у створення теорії цілісного буття особистості, варто назвати В. Келасьєва, Л. Станкевича та інших. Необхідно особливо відзначити концепцію цілісності особистості, запропоновану В. Сагатовським: він виділяє шари буття (природничо-історичний процес, діяльність, життя духу) і функціональні рівні (біологічний вид, особистість, індивідуальність), на перетинанні яких створюється певне значеннєве поле людських станів і ситуацій.

Постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні й висвітленні результатів емпіричного дослідження щодо особливостей цілісності особистості старшокласників і необхідності її формування на етапі навчання у школі.

Виклад основного матеріалу. На основі вищезазначених передумов ми здійснили спробу змістовно експлікувати цілісність особистості як концепт, виокремивши найбільш суттєві його сторони. Насамперед було проаналізовано феномен багаторівневості особистості й виділені такі аспекти:

- рівень особистості й рівень особистісного. Перший співвідноситься з тілесною та духовною основами людини, виступає як більш статична зовнішня форма, як проекція конкретної соціальної, культурної реальності. Другий співвідноситься з духовною та ментальною основами людини й, виражаючи онтологічну невідмінність особистості, концентрує в собі її цілісність, виступаючи водночас як проекція нелінійності, складної динамічності буття;

- вертикаль і горизонталь буття особистості, що виражають якість залученості особистості в контекст Буття через спрямованість її становлення або як суто соціальну сутність (горизонталь), або як металогічної, трансфінітної сутності (вертикаль);

- континуум «онтична індивідуальність універсальність особистості» фокусує в собі всі позначені рівні та грані особистості, що й виражає перспективу становлення та розвитку особистості в бутті через реалізацію її онтологічної сутності.

Вищезазначене має суттєві перспективи для подальшого розуміння феномена цілісності особистості. Інтеграція психологічного, філософського етичного напрямків персонологічного дискурсу розширює уявлення про дихотомічність особистості. Поряд із такими співвідношеннями, як «душа-тіло», «зовнішнє-внутрішнє», варто виокремити й такі аспекти дихотомії особистісного буття, як: «горизонталь-вертикаль», «завершеність-незавершеність», «кінцеве-нескінчене», «каузальність-телеологія», «актуальне-потенційне», «емпіричне-мета-

фізичне», «раціональне-ірраціональне». На одному полюсі виявляються характеристики, у котрих особистість представляється як системне явище, коли соціальна реальність виступає як гранична сфера реалізації особистісного. Ідеться про характеристики горизонтальності, завершеності, кінцевого, каузальності, актуальності, емпіричності, власне раціонального. Якщо брати до уваги протилежний полюс, на якому особистість представляється в характеристиках вертикальності, незавершеності, нескінченності, телеологічності (значеннєвій навантаженості), потенційності, метафізичності, ірраціональності, то тут особистість виступає як свого роду форма, що найбільш адекватно відповідає реалізації духовного у Світі, як носій потенціалу, що виводить світ до онтологічно інших обріїв.

Отже, розведення двох планів особистісного буття – власне особистості й особистісного – дає змогу більш чітко окреслити зовнішні та внутрішні межі особистості. Про межі можна говорити щодо зовнішнього вияву особистості, що стосується особистісного плану, саме тут особистість, володіючи абсолютною свободою, виявляється принципово незавершеною, як незавершений і нескінченний світ [4].

Логічним розвитком теорії особистості стала «значеннєва» концепція розвитку особистості Б. Братуся [2], який вважає провідним для людського розвитку процес самоздійснення й знаходження в такій спосіб усієї можливої повноти свого існування як людини.

За В. Слободчиковим [7], предметом вивчення є умови виникнення й механізми розвитку суб'єктності як центральної характеристики особистісної цілісності в межах індивідуального життя. Джерело суб'єктивності пов'язане зі зміною механізмів життєдіяльності живих істот, із «виникненням здатності людини перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення», а розвиток людини розуміється як процес – за схемою тимчасової послідовності шаблів, періодів, стадій; як діяльність – за її структурою: сукупність її способів і засобів, що мають цільову детермінацію; як кардинальне структурне перетворення того, що формується; як зрушення, акт, метаморфоза, стрибок у розвитку. Останні не зводяться до процесуальних або до діяльнісних характеристик. Суб'єктність як характеристика особистості безпосередньо виражає ставлення людини до себе як діяча, творця власної історії [5]. Ідеться про саморозвиток. Механізмом становлення суб'єктності слугує «наслідування» – не копіювання, а програвання й репрезентації

в актах «діючого символізму» (міміка, пантоміміка) та взаємного руху один до одного. Другим механізмом є «рефлексія», яка завжди є виходом за межі будь-якого безпосереднього процесу: міркування, само-спостереження, самоаналіз, самопізнання; здатність аналізувати власну поведінку, акт спілкування, щоб зрозуміти виниклі проблеми або оцінити продуктивність тактики спілкування, що забезпечила успіх.

Цілісність людини виступає як результат символічно опосередкованої взаємодії різних аспектів її буття. Зміст цілісності полягає в інтегративному ефекті взаємопроникнення її компонентів, які, змінюючи один одне, утворюють усередині свою розмаїту єдину й опосередковану значеннєву реальність, що пронизує частково кожного з них через смисл, що виявляється, водночас якісно від цих компонентів відрізняючись. Ціннісно-значеннєве поле («метаполе») розуміється як матриця всіх біо-соціо-духовних значень і символічно встановлює зв'язок різних кіл людського буття; воно містить у собі всі можливі стани людської реальності, які в його контексті набувають глибинного значення.

Цілісну людину варто розглядати з позиції творчого самостворення її буття. Онтологічною основою креативності особистості є властива їй фундаментальна відмінність між суцим і винним, між метафізичними формами її самовияву. У метафізичному осмисленні цілісна самоідентичність особистості з'являється як динамічно цілеспрямована синергія особистісних структур до трансцендентних вершин буття, що інтегрує різні модуси її існування. Цілісність як метафізичну реальність можна розгорнути через специфічні неподільні характеристики, найважливішою з яких виступає духовність.

Прагнення до цілісності свого буття, що виступає як фундаментальна характеристика людської сутності та її вища духовна потреба, призводить до розкриття вищих смислів, знаходження волі й до вибудовування людиною програм самовизначення. У цьому прагненні виражається її потреба в самореалізації, виявляється наявність у неї унікального надбіологічного компонента. Самореалізація є спробою увійти у сферу реальності, де досягаються цінності, міститься повнота життя й самодостатність цілісного існування.

Розглядаючи психологічні особливості цілісності особистості, Б. Братусь вважає за необхідне виділити таке:

1) розвинену самосвідомість, що долає внутрішні та зовнішні протиріччя на основі загальнолюдських цінностей;

2) духовність як якість, яка дає змогу осмислювати, переживати й присвоювати вищі ідеали та цінності людини, соціуму й трансформувати діяльність у поведінку, дії, вчинки;

3) соціальну зрілість, тобто здатність приймати самостійні рішення й нести за них особисту відповідальність, самостійно, продуктивно вирішувати життєві протиріччя відповідно до загальних ціль і моральних ідеалів;

4) громадянськість як складну ідейно-моральну якість, основними елементами якої виступають патріотичні почуття;

5) совість як внутрішню діалогічну інстанцію, що забезпечує можливість вслухатися у власний внутрішній голос і краще розуміти можливості власного «Я»;

6) баланс між інтелектуальним (сприяє стабілізації та стійкості існування особистості в мінливому світі) і творчим потенціалом (можливість саморозвитку) [2, с. 41].

Отже можна стверджувати, що більшість дослідників визначальним ядром особистості виділяють її самосвідомість, навколо якого організовуються інші структурні одиниці, такі як ціннісні орієнтації, прагнення до самоактуалізації, налагодження ефективного зв'язку між об'єктивним і суб'єктивним світом людини. Людина від природи є цілісною істотою, а через ті чи інші причини може втрачати її, але в ній закладена спрямованість до здобуття гармонії, інтеграції. І коли людина свідомо вирішує розвивати себе, вона розпочинає звертати увагу на те, чого хоче досягти в житті, на ті особливості, які в неї є, і що ще потрібно досягти, вона розпочинає своєрідну подорож до себе. Реалізуючи себе, людина починає розкриватися світу і через це починає активно взаємодіяти з ним і, відповідно, розкривати його (світ) для себе.

Отже, цілісність особистості розкривається у спрямованості людини сформувати певне підґрунтя власного свідомого існування, у якому природне і соціальне, індивідуальне, об'єктивне і суб'єктивне в розвитку індивіда поєднуються в ціле. Відтак відокремлювати їх означає руйнувати їхню цілісність. Тому сутність людини полягає в її цілісності, здатності вийти за межі власного природного й соціального буття; «у цій сутності – людські краса, дух, сила, можливість паріння». Тут же варто згадати вислів В. Пуляєва: «Головне в людині, яка має волю, свідомість, здатність мислити, – це її активність та адаптивність, які, з одного боку, є її атрибутивною, невід'ємною властивістю, а з іншого – пріоритетною щодо реактивності й пасивності» [6]. Тобто в такий спосіб завдяки численним діяльним

актам людина створює себе, й основою вибору цілей і засобів їх досягнення є її життєві смисли й загальнолюдські цінності, що й визначають спрямованість розвитку.

Відзначається, що внаслідок констатування про визрівання цілісності на підґрунті становлення поважливого ставлення до себе, навколишніх людей і світу необхідною є організація засобів щодо формування інтенційності цілісного ставлення до світу: формування відповідального й ціннісного ставлення до навколишнього світу, культури споживання, а також реалізація формувальних засобів щодо цілісного сприйняття блага як приватної та суспільної користі [3].

Задля організації засобів щодо становлення самосвідомості особистості як передумови її цілісності зауважується на важливості реалізації спеціальних засобів щодо формування «цілісно-рефлексивного Я» на різних етапах розвитку – підліткового, юнацького віку, молодості, дорослості. Втім, розкривається сутність організації системи виховних та інформаційних засобів щодо становлення духовності сучасної молоді.

Відзначається, що внаслідок констатування про визрівання цілісності на підґрунті становлення ціннісного ставлення до себе, навколишніх людей і світу необхідною є організація засобів щодо формування інтенційності цілісного ставлення до світу: формування відповідального й ціннісного ставлення до навколишнього світу, культури споживання, а також реалізація формувальних засобів щодо цілісного сприйняття блага як приватної та суспільної користі.

Особистість, котра цілісно організовується, прагне до встановлення позитивного психологічного контакту зі своїми друзями й близькими, до розкриття їм своїх прихованих емоцій і таємниць, чітко знає, хто вона є насправді («реальне Я») і ким би вона прагнула бути («ідеальне Я»); вона максимально відкрита до нового досвіду й приймає життя таким, яким воно є «тут і зараз»; практикує безумовне позитивне ставлення до всіх людей; розвиває в собі емпатію до інших людей, тобто намагається зрозуміти внутрішній світ іншої людини й дивитися на іншого його очима [5].

Прагнення до цілісності свого буття, що виступає як фундаментальна характеристика людської сутності та її вища духовна потреба, призводить до розкриття вищих смислів, знаходження волі й до вибудовування людиною програм самовизначення. У цьому прагненні виражається її потреба в самореалізації, виявляється наявність у неї унікального надбіологічного компонента. Самореалізація є спробою увійти у сферу реальності, де досягаються цінно-

сті, міститься повнота життя й самодостатність цілісного існування.

Цілісна особистість формується «шляхом духовної роботи, яка не може припинитися до кінця життя. Тому духовні відмінності між людьми набагато більші, ніж біологічні» [8, с. 146]. Становлення та розвиток цілісної особистості вимагає особливо пильної уваги до розвитку тих параметрів, які спроможні забезпечити цілісність особистості (образ світу, світогляд, свідомість, самосвідомість, «Я-концепція», спрямованість, життєва позиція), і тих механізмів, які каталізують цей процес (ціннісно-смилова сфера особистості). Реалізація цих завдань можлива за активної участі освітян, науковців і митців. Отже, проблема становлення й розвитку цілісної особистості в умовах глобалізації є надзвичайно важливою.

Зважаючи на теоретико-методологічні принципи, нами проведено дослідження особливостей цілісності особистості в старшокласників. Вибірка складалась із 110 учнів. Упродовж емпіричного дослідження задіяні такі психодіагностичні методики: 1) «Самоактуалізаційний тест» Е. Шострома; 2) «Опитувальник самоствавлення» В. Століна; 3) «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтьєва; 4) «Методика оцінки рівня домагань особистості» В. Гербачевського; 5) «Методика діагностики системи ціннісних орієнтацій особистості», розроблена О. Фанталовою.

Математична обробка даних була проведена на основі пакету статистичних програм SPSS. Упродовж експериментального дослідження нами було висвітлено достовірний зв'язок між такими змінними: «цілісність особистості» та «психологічні властивості». За результатами діагностичних зрізів ми виявили статистично значущий зв'язок на 0,01 % рівні значення.

Під час факторного аналізу було застосовано метод «головний компонент». Для визначення числа компонентів запропоновано два критерії: відповідно до першого число факторів дорівнює числу компонентів, власні значення яких більше за 1 («Повна пояснена дисперсія»). Другий критерій визначається за графіком власних значень (Scree plot) – кількість чинників визначається за точкою перегину на графіку до його виходу на пологую пряму після різкого спаду власних значень.

Адекватність вибірки ми перевірили завдяки використанню «Критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна» – величина, що характеризує ступінь застосування факторного аналізу за цією вибіркою.

Спочатку проаналізуємо всю вибірку старшокласників для того, щоб виділи-

ти основні фактори (чинники) «цілісності» особистості. Отже, кореляційна матриця 63 змінних була піддана процедурі аналізу за методом головних компонентів.

Було вилучено 17 факторів із власними значеннями більше від одиниці. Ці фактори піддалися обертанню за методом варімакс (Varimax) і пояснюють 77,5 % сукупної (загальної) дисперсії.

1) Перший фактор можна інтерпретувати як «самоактуалізаційний компонент», оскільки змінні, пов'язані із цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: підтримка (,863) – людина керується внутрішніми критеріями, а не зовнішніми; самоприйняття (,791) – прийняття людиною себе такою, якою вона є, незалежно від оцінки своїх чеснот і недоліків, можливо, всупереч останнім; гнучкість поведінки (,773) – здатність швидко й адекватно реагувати на мінливу ситуацію, гнучкість суб'єкта в реалізації своїх цінностей у поведінці, взаємодії з навколишніми людьми; спонтанність (,737) – здатність індивіда спонтанно й безпосередньо виражати свої почуття, суб'єкт не боїться вести себе природно й розкуто, демонструвати навколишнім свої емоції; самоповага (,733) – здатність суб'єкта цінувати свої чесноти, позитивні властивості характеру, поважати себе за них; контактність (,715) – характеризує здатність людини до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно насичених контактів із людьми (до суб'єкт-суб'єктного спілкування); орієнтація в часі (,664) – здатність суб'єкта жити теперішнім, тобто переживати справжній момент свого життя у всій його повноті, а не просто як фатальний наслідок минулого або підготовку до майбутнього «справжнього життя»; відчувати нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним; прийняття агресії (,658) – здатність індивіда приймати своє роздратування, гнів та агресивність як природний вияв людської природи; ціннісні орієнтації (,590) – людина поділяє цінності, притаманні самоактуалізуючій особистості (до числа яких А. Маслоу відносив такі як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєвість, унікальність, досконалість, звершення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусилля, гра, самодостатність. Перевага цих цінностей вказує на прагнення до гармонійного буття і до здорових стосунків із людьми, далеке від бажанья маніпулювати ними у своїх інтересах).

2) Другий фактор можна інтерпретувати як «осмисленість життя», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: локус контролю «Я» (,861) – уявлення про себе як

про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей, завдань та уявлень про його сенс; цілі в житті (,829) – наявність цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і перспективу; локус контролю життя (,802) – переконання, що людині властиво контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя; процес життя (,778) – емоційна насиченість життя, сприйняття досліджуваним самого процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого сенсом; результативність життя або задоволеність самореалізацією (,726) – осмисленість проживання цього життя й позитивна його оцінка.

3) Третій фактор можна інтерпретувати як «інтегративність», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: інтегративність (,813) – показник позитивного та інтегрального ставлення Я; аутоемпатія (,744) – схвалення себе, довіра до себе, хороша самооцінка; самовпевненість (,734) – впевненість у своїх силах; самоповага (,676) – віра в себе, у свої сили, здібності, позитивна оцінка своїх можливостей; саморозуміння (,655) – розуміння себе, своїх думок і вчинків; очікуване ставлення від інших (,655) – очікування позитивного ставлення від інших; самоприйняття (,575) – прийняття та позитивне ставлення до себе; ставлення до інших (,575) – сприйняття інших як позитивного фактора.

Протилежним полюсом цього фактора (негативний знак факторного навантаження) є «самозвинувачення» (-,563), можна припустити, що за високого показника цієї перемінної цілісність особистості знижується, оскільки людина сприймає себе негативно, виражаються деструктивні емоційні реакції на себе (роздратованість, гнів, презирство, глузування, винесення собі вироку).

4) Четвертий фактор можна інтерпретувати як «внутрішній мотив», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: внутрішній мотив (,833) – вмотивованість індивідом своєю діяльністю, впевненість, захопленість нею, завдання викликають привабливість; пізнавальний мотив (,665) – вияв суб'єктом інтересу до результатів своєї діяльності.

Протилежним полюсом цього фактора (негативний знак факторного навантаження) є «значимість результатів діяльності» (-,890) та «мотив до зміни поточної діяльності» (-,750), можна припустити, що за високого показника цих перемінних знижується внутрішній мотив.

5) П'ятий фактор можна інтерпретувати як «пізнавальний мотив», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: пошук та отримання задоволення від прекрасного (,690) – вміння отримувати насолоду від прекрасного й гармонійного: театру, творів мистецтва, краси природи та людини; пошук і пізнання нового (,659) – прагнення до пізнання істини у світі, природи, людини, відкриття нового.

Протилежним полюсом цього фактора (негативний знак факторного навантаження) є «створення сім'ї» (-,827) та «любов» (-,768), можна припустити, що за високих показників цих перемінних людина повністю віддається сімейним стосункам і повністю розчиняється в них, не диференціюючи себе як окрему особистість.

6) Шостий фактор можна інтерпретувати як «самореалізацію», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: повна самореалізація (,815) – переконання, що людина має себе повністю реалізувати в житті, максимально розвинути свої здібності; цікава робота (,744) – переконання, що людина повинна мати в житті цікаву роботу, яка повністю задовольняла б її емоційно.

Протилежним полюсом цього фактора (негативний знак факторного навантаження) є «приємне дозвілля» (-,562), можна припустити, що за високих показників цієї перемінної фактор самореалізації зменшується, оскільки людина весь свій вільний час присвячує не розвиткові, а відпочинку.

7) Сьомий фактор можна інтерпретувати як «концепцію людини», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: уявлення про природу людини (,823) – схильність суб'єкта сприймати природу людини, загалом, як позитивну («люди переважно добрі») та не вважати дихотомії мужність-жіночість, раціональність-емоційність і таке інше антагоністичними й нездоланими; синергія (,817) – здатність людини до цілісного сприйняття світу й людей, до розуміння взаємозв'язку протилежностей, таких як гра та робота, тілесне й духовне та інше.

8) Восьмий фактор можна інтерпретувати як «самоінтерес», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: самоінтерес (,878) – близьке ставлення до самого себе, яке полягає в інтересі до власних думок і почуттів, готовність спілкуватися із собою «на рівних», упевненість у своїй цікавості для інших; самоінтерес (,824) – зацікавленість людиною собою.

9) Дев'ятий фактор можна інтерпретувати як «самопослідовність», оскільки змінні,

пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: самопослідовність (,813) – внутрішня самопослідовність людини, можливість контролювати власне життя.

10) Десятий фактор можна інтерпретувати як «бажання досягти високого результату», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: рівень складності завдання (,767); мотив уникнення (,756) – бажання досягти високого результату; змагальний мотив (,551) – надання суб'єктом значення високим результатам у діяльності інших суб'єктів.

11) Одинадцятий фактор можна інтерпретувати як «бажання досягти визнання», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: високий соціальний статус (,846) – переконання людини в тому, що вона має здобути таке суспільне становище, яке забезпечить високий статус і значну роль у суспільстві; високий матеріальний статус (,511) – переконання, що людина повинна мати високий соціальний статус, вміти заробляти гроші й витратити їх на корисні для себе та близьких речі.

Протилежним полюсом цього фактора (негативний знак факторного навантаження) є «допомога і милосердя» (-,542), можна припустити, що за високих показників цієї перемінної людина здатна до сильної самопожертви, не враховуючи власні сили й мотиви.

12) Дванадцятий фактор можна інтерпретувати як «адекватну оцінку свого потенціалу», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: оцінка свого потенціалу (,755) – людина адекватно оцінює свої можливості; очікуваний рівень накреслених результатів (,529) – здатність індивіда до передбачення результату, прогнозування.

13) Тринадцятий фактор можна інтерпретувати як «здоров'я», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: здоров'я (,789) – переконання про те, що людина повинна мати хороше здоров'я та постійно піклуватися про нього.

14) Чотирнадцятий фактор можна інтерпретувати як «оцінку досягнутого результату», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: оцінка рівня досягнутого результату (,845) – вміння суб'єкта адекватно оцінити себе.

15) П'ятнадцятий фактор можна інтерпретувати як «отримання хорошої освіти», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: отримання хорошої освіти (,654) – переконання людини в тому, що здобуття хорошої освіти є важливим.

Протилежним полюсом цього фактора (негативний знак факторного навантаження) є «свобода» (-,602), можна припустити, що за високих показників цієї перемінної людина перестає бути інтегрованою, оскільки втрачає зв'язки з оточенням і прагне до повної незалежності від усього.

16) Шістнадцятий фактор можна інтерпретувати як «вираження вольового зусилля», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: вияв вольового зусилля (,756) – здатність виявляти вольове зусилля за потреби.

17) Сімнадцятий фактор можна інтерпретувати як «трансценденцію», оскільки змінні, пов'язані з цим явищем, мають по ньому найвищі навантаження: віра в Бога (,784) – переконання індивіда в тому, що в людини має бути віра.

Отже, завдяки факторному аналізу вдалось виділити 17 основних факторів «цілісності» особистості старшокласників, що надає можливість більш повно й детально дослідити це явище. У старшокласників найбільше факторне навантаження має «самоактуалізаційний компонент», який показує, що важливим для цілісності особистості є внутрішні критерії, ціннісні орієнтації, прийняття себе (як позитивних аспектів, так і негативних), творчість, сприймання часу. Також вагомим є «осмисленість життя», яка допомагає у відчутті значимості життя та себе, наявності цілей, усвідомлення прожитого досвіду. Інші фактори вказують на спрямованість особистості (на зовні чи всередину).

Висновки з проведеного дослідження. Отож, досліджуючи цілісність особистості учнів, було виокремлено 17 факторів, які ввійшли в її організацію: «самоактуалізаційний компонент», «осмисленість життя», «інтегративність», «внутрішній мотив», «пізнавальний мотив», «самореалізація», «концепція людини», «самоінтерес», «самопослідовність», «бажання досягти високого результату», «бажання досягти визнання», «адекватна оцінка свого потенціалу», «здоров'я», «оцінка досягнутого результату», «освіта», «вираження вольового зусилля» та «трансценденція».

Результати дослідження виявили тенденцію зміни структурних компонентів у старшокласників протягом навчання. Цілісність особистості виявляється завдяки базовим компонентам і ряду додаткових, які трансформуються протягом навчання. Можна зазначити, що відбувається переключення уваги від самоінтересу до інтересів майбутньої професії, побудови планів на майбутнє, бажання досягти визнання та поваги. Проте є фактор, що спостеріга-

ється на всіх етапах (10-й, 11-й класи) – «самоактуалізаційний компонент», що виявляється в побудові внутрішніх критеріїв, творчого самовираження, реалізації своїх можливостей, здатності жити теперішнім, тобто переживати справжній момент свого життя у всій його повноті. Тому можна припустити, що саме цей фактор здійснює самоорганізуючий вплив на становлення та формування цілісності особистості.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з висвітленням психологічних особливостей феномена цілісності особистості, її вияву як вагомого чинника успішної самореалізації особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Становлення і розвиток цілісної особистості в контексті сучасних трансформацій українського суспільства. Українознавство. 2006. № 10. С. 47–51.

2. Братусь Б. Опыт обоснования гуманитарной психологии. Вопросы психологии. 1990. № 6. С. 9–17.

3. Ващенко І. Досвід міждисциплінарного дослідження розвитку цілісної особистості в контексті соціальних змін. Психологія і особистість. 2016. № 2 (10). Ч. 1. С. 116–127.

4. Гейко Є. Психологія цілісності особистості: монографія. Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2016. 384 с.

5. Кононенко О. Самопрезентація як важливий регулятор цілісності та соціальної поведінки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2017. Вип. 1. С. 104–109.

6. Пуляев В. Время разбрасывать камни прошло, наступило время их собирать. Гуманитарный ежегодник. 1995. № 1. С. 6–13.

7. Слободчиков В., Исаев Е. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности: учебное пособие для вузов. М.: Школьная пресса, 2000. С. 304–305.

8. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. М.: Инфра М, 2003. 576 с.

УДК 159.923.2

ТРАНСФОРМАЦИЯ КОМПОНЕНТОВ СОСТОЯНИЯ РЕЗИЛЕНТНОСТИ В ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ

Киреева З.А., д. психол. н., профессор

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Односталко Е.С., аспирант кафедры общей психологии и психологии развития личности

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

В статье предложено авторское определение трудной жизненной ситуации как объективного ненормативного крах-этапа на жизненном пути, когда утрачивается относительная устойчивость и появляется осознание разрушенности жизни в настоящем, невозвратимости к прошлому и неопределенности будущего. Предполагается, что состояние резилентности активизируется в крах-точке и способствует сохранению/поддержанию самоидентичности в трудной жизненной ситуации. Описаны стадии крах-этапа, изменения доминантности компонентов психического состояния резилентности в процессе их прохождения.

Ключевые слова: трудная жизненная ситуация, крах-этап, резилентность, идеографический подход, нарративный подход, психическое состояние, самоидентичность.

У статті запропоновано авторське визначення важкої життєвої ситуації як об'єктивного ненормативного крах-етапу на життєвому шляху, коли втрачається відносна стійкість і з'являється усвідомлення зруйнованості життя в сьогоденні, безповоротності до минулого і невизначеності майбутнього. Передбачається, що стан резилентності активізується в крах-точці і сприяє збереженню/підтримці самоідентичності у важкій життєвій ситуації. Описано стадії крах-етапу, зміни домінантності компонентів психічного стану резилентності в процесі їх проходження.

Ключові слова: складна життєва ситуація, крах-етап, резилентність, ідеографічний підхід, нарративний підхід, психічний стан, самоідентичність.

Kireeva Z.A., Odnostalko E.S. TRANSFORMATION OF THE STATE OF RESILIENCE COMPONENTS IN A DIFFICULT LIFE SITUATION

The article proposes the author's definition of a difficult life situation as an objective non-normative crash-stage in the life path, in which there is a loss of relative stability and awareness of the destruction of life in the present, irrevocability to the past and uncertainty of the future. It is assumed that the state of resistance is acti-